

УДК 343.98

Р.Л. СТЕПАНЮК, докт. юрид. наук, доц.,
Харківський національний університет внутрішніх справ,

Д.Д. ЗАЯЦЬ, канд. юрид. наук, доц., Харківський національний університет внутрішніх справ

ВЗАЄМОДІЯ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ЗЛОЧИНІВ

Ключові слова: криміналістика, взаємодія, досудове розслідування, організація розслідування, економічні злочини

Протидія економічній злочинності залишається пріоритетним і водночас складним завданням у діяльності правоохоронних відомств багатьох країн світу. Його вирішення є можливим лише за умови сумісної діяльності відповідних державних органів, службових осіб та приватного бізнесу. Тому проблеми налагодження ефективної взаємодії правоохоронних органів з іншими суб'єктами у сфері виявлення та розслідування економічних злочинів були і залишаються актуальними в наукових дослідженнях і практичній діяльності.

Різним аспектам взаємодії у боротьбі з економічною злочинністю присвячено чимало наукових праць. Проте до сьогодні немає єдиних підходів щодо сутності поняття взаємодії, класифікації та змісту її форм і способів. Крім того, прийняття нового Кримінального процесуального кодексу України та удосконалення у зв'язку з цим інших нормативно-правових актів вимагають перегляду й удосконалення раніше сформульованих пропозицій і рекомендацій з даного питання.

Ставлячи за мету удосконалення криміналістичного підходу до сутності та змісту взаємодії у діяльності з досудового розслідування економічних злочинів, підкреслимо, що в цілому проблеми взаємодії у протидії злочинності носять міждисциплінарний характер.

У кримінально-процесуальній науці взаємодія розглядається як правовий інститут. У теорії оперативної-розшукової діяльності дос-

ліджуються питання взаємодії стосовно визначених суб'єктів – оперативних підрозділів. У свою чергу криміналістичне тлумачення взаємодії тісно пов'язане з кримінально-процесуальним. Водночас аналіз відповідної наукової літератури дозволяє констатувати наявність різних точок зору щодо цього питання, які можна згрупувати у три загальні підходи – широкий, вузький і комбінований.

У широкому сенсі взаємодія розглядається стосовно сумісної діяльності всіх органів і посадових осіб, що здійснюють кримінальне провадження. Вона трактується не тільки щодо слідчого або процесу розслідування певного злочину, але й відносно до застосування будь-яких криміналістичних прийомів, засобів і методів.

Так, Г.А. Матусовський розглядає взаємодію як узгоджену діяльність правоохоронних, контролюючих та інших державних органів, спрямовану на досягнення спільної мети з мінімальною витратою сил, засобів і часу [1, с.226–229]. У такому випадку мова йде про взаємодію не тільки слідчого, а й у цілому правоохоронних органів з іншими державними органами, підприємствами, установами й організаціями. Звертає на себе увагу та обставина, що зазначене визначення взаємодії є прийнятним для всіх видів людської діяльності та застосовується в багатьох галузях юридичних наук. Слід також зазначити, що учений підкреслює необхідність застосування системного підходу до дослідження проблем взаємодії з боку різних юридичних наук, серед яких криміналістика повинна грати координуючу та узагальнюючу роль [2, с.159–160].

У вузькому розумінні взаємодії в якості одного з її суб'єктів завжди виступає слідчий, а сама вона розглядається як форма організації розслідування. Наприклад, автори одного з підручників з криміналістики вказують, що взаємодія слідчого з іншими учасниками процесу являє собою узгоджену за цілями та завданнями, силами, засобами, місцем і часом діяльність у процесі встановлення істини у кримінальному провадженні. Вони відзначають, що про взаємодію слідчого з іншими учасниками розслідування можна казати у певній мірі лише умовно, оскільки з процесуальної точки зору тут немає рівноцінного партнерст-

ва: статус слідчого визначає його головну роль, персональну відповідальність за рішення, що він приймає, і результати розслідування в цілому. Вся діяльність інших учасників розслідування підкорена завданням, які поставив перед ними слідчий, узгоджується з ними [3, с.491]. Проте зауважимо, що рівноправність партнерства не є обов'язковою ознакою взаємодії. Вважаємо вірною точку зору Г.А. Туманова, який відзначив, що в ході реалізації певного спільного заходу одна зі сторін взаємодії неодмінно виступає як керуюча, а інша – як керована система [4, с.93].

Разом із цим підкреслимо, що вузьке трактування взаємодії, як узгодженої спільної діяльності слідчого з іншими органами та суб'єктами, є найбільш прийнятним для застосування в окремих криміналістичних методиках, які адресовані саме слідчому. Тому в криміналістичній літературі воно представлено найбільш широко. При цьому звертає на себе увагу різнобій у визначенні цього аспекту взаємодії слідчого з оперативно-розшуковими підрозділами. Основні відмінності пов'язані зі встановленням її окремих ознак.

Зокрема, чимало науковців у дефініціях відзначають такі ознаки взаємодії, як правові підстави, узгодженість і мету (завдання) цієї діяльності.

Наприклад, М.П. Яблоков та Л.Д. Самігін під взаємодією слідчого з оперативно-розшуковими органами пропонують розуміти засновану на законі та узгоджену за всіма необхідними умовами діяльність зазначених осіб та органів, спрямовану на розкриття злочинів і вирішення решти завдань їх розслідування та попередження [5, с.518]. Багато інших визначень мають лише редакційні розбіжності, не змінюючи сутності.

Разом із цим, окремі автори намагаються розширити коло обов'язкових ознак цього поняття. Наприклад, О.О. Ексархопуло вважає, що взаємодією слідчого з оперативно-розшуковими й іншими органами при розкритті та розслідуванні злочинів можна визначити як об'єднання зусиль слідчого з іншими правоохоронними органами для злагоджених дій з досягнення загальної мети розкриття та розслідування злочину, що здійснюється у формах, передбачених законом, відомчими нор-

мативними актами чи вироблених практикою [6, с.443]. Тобто, вчений включає до дефініції загальну класифікацію форм взаємодії, що вбачається зайвим.

Третій підхід, який умовно можна назвати комбінованим, полягає у намаганні різнобічного розуміння взаємодії.

Так, на думку М.В. Салтевського, у криміналістичному аспекті взаємодію можна інтерпретувати як: а) погоджену діяльність двох і більше суб'єктів, що вирішують ту саму проблему (завдання) різними методами та засобами правоохоронних органів, суб'єкти яких здійснюють розкриття та розслідування злочинів; б) організаційно-тактичний прийом одержання нового знання, одержати яке окремо кожному суб'єкту взаємодії не завжди вдається; в) організаційно-розпорядчу діяльність, засновану на взаємній довірі сторін, об'єднаних єдиним завданням розкриття та розслідування злочинів і боротьби зі злочинністю [7, с.441–442]. У даному випадку має місце спроба відобразити різні аспекти взаємодії: її зовнішнє вираження (сумісна діяльність), спосіб діяльності (організаційно-тактичний прийом), окремі ознаки діяльності (взаємна довіра) тощо. Уявляється, що такий підхід має суто гносеологічне значення для з'ясування сутності взаємодії, потребує додаткового осмислення щодо можливості впровадження до системи практичних криміналістичних рекомендацій.

У цілому ж наведені вище положення свідчать про визнання багатоаспектності проблеми взаємодії у криміналістиці. Однак, на нашу думку, є можливість і доцільність виділення одного загального криміналістичного визначення поняття взаємодії. Для виокремлення ознак такої взаємодії доцільно конкретизувати згідно з предметом науки її зміст і мету. В цьому сенсі під взаємодією у криміналістиці можна розуміти узгоджену спільну діяльність уповноважених суб'єктів (органів і посадових осіб), яка полягає у застосуванні засобів, прийомів і методів збирання, дослідження, оцінки та використання доказів з метою виявлення, розслідування, судового розгляду злочинів, запобігання їм.

Відповідно до суті поняття можна стверджувати, що структурно взаємодія передбачає: а) узгодженість (координованість) діяль-

ності; б) спільність діяльності; в) мету діяльності; г) певний зміст діяльності; г) наявність як мінімум двох суб'єктів.

Враховуючи теоретичні розробки та слідчу практику, доцільно розглянути і класифікацію форм взаємодії у процесі розслідування злочинів.

Передусім слід зауважити, що в науковій криміналістичній літературі існують певні пропозиції щодо такої класифікації. Вони стосуються, як правило, взаємодії визначених суб'єктів. Наприклад, А.Н. Балашов пропонує класифікувати форми взаємодії слідчого й органу дізнання у залежності від двох підстав: а) характеру дій, що виконуються органом дізнання за дорученням слідчого (проведення слідчих дій, розшукових дій і допомога у ході проведення слідчих дій); б) періоду часу, протягом якого здійснюється взаємодія (разове, періодичне, постійно діюче) [8, с.12–13]. Досить широко поширеною є і класифікація форм взаємодії у залежності від правової регламентації (процесуальні та непроцесуальні) [3, с.495–500].

На нашу думку, повна класифікація видів і форм взаємодії можлива із урахуванням різних підстав, що дозволить більш комплексно підійти до зазначеної проблеми. Вона може бути представлена у такому вигляді.

1. У залежності від рівня існування взаємодії доцільно виділяються такі види: а) міжнародна взаємодія (на рівні різних держав); б) міжвідомча взаємодія (на рівні різних органів та установ України); в) внутрішньовідомча взаємодія (на рівні різних підрозділів та служб одного відомства).

Питанням міжнародної взаємодії у протидії злочинності у кримінально-процесуальній і криміналістичній літературі приділяється значна увага. Аналіз відповідних наукових праць дозволяє стверджувати, що вона, як правило, здійснюється у вигляді сумісної діяльності: а) різних держав у сфері правової регламентації відповідних аспектів протидії злочинності; б) міжнародних судових і поліцейських органів; в) спеціалізованих органів різних держав щодо надання професійно-технічної допомоги у протидії злочинності, діяльності з розшуку та затримання осіб, яких підозрюють у вчиненні злочинів, їхньої екст-

радиції тощо; г) міжнародних недержавних організацій.

Міжвідомча взаємодія у сфері протидії злочинності в Україні має досить чисельний вироблений арсенал відповідних форм. Частіше за все вона здійснюється шляхом взаємного обміну інформацією та проведення сумісних заходів у відповідній сфері щодо виявлення та розслідування злочинів, запобігання їм.

Окремо треба вести мову про взаємодію суб'єктів кримінальної процесуальної діяльності (слідчого, співробітника оперативного підрозділу, прокурора, суду) з іншими органами в ході досудового та судового провадження. Останній різновид взаємодії носить міжвідомчий характер, але здійснюється не на рівні самих органів (відомств), а в межах компетенції відповідного суб'єкта.

Питання внутрішньовідомчої взаємодії знаходяться в площині ділових стосунків між різними суб'єктами одного відомства (наприклад, слідчий ОВС – експерт-криміналіст ОВС; слідчий ОВС – співробітники оперативного підрозділу ОВС тощо).

2. Залежно від стадії кримінальної процесуальної діяльності треба вести мову про: а) взаємодію під час здійснення досудового розслідування в цілому; б) взаємодію під час організації та проведення тактичних операцій; в) взаємодію в ході проведення окремих слідчих (розшукових) дій і негласних слідчих (розшукових) дій; г) взаємодію під час судового розгляду.

3. У залежності від нормативно-правової регламентації взаємодії: а) процесуальні форми (передбачені КПК України); б) організаційно-правові непроцесуальні форми (передбачені законами або підзаконними нормативно-правовими актами); в) суто організаційні форми (вироблені наукою та практикою).

У ч.2 ст.19 Конституції України визначено, що органи державної влади та місцевого самоврядування зобов'язані діяти тільки на підставі, у межах повноважень та способом, які передбачені Конституцією та законами України. Тому, у будь-якої форми взаємодії повинна бути правова підстава для можливості її застосування. Це не означає, що взаємодія підлягає обов'язкової детальної правової регламентації. Водночас, можливість застосу-

вання тієї чи іншої форми повинна бути в межах встановленої законом компетенції відповідних суб'єктів (органів і посадових осіб). На нашу думку, процесуальними доцільно вважати ті форми взаємодії, які передбачені КПК України. Вони можуть бути детально регламентовані нормами КПК, тільки зазначеними в КПК з подальшою регламентацією в інших законах або підзаконних актах, або взагалі без подальшої регламентації.

4. За ознакою суб'єкта взаємодії можна виділити: а) взаємодію оперативного підрозділу з іншими суб'єктами в ході здійснення оперативно-розшукової та кримінальної процесуальної діяльності; б) взаємодію слідчого з іншими суб'єктами в ході здійснення кримінальної процесуальної діяльності; г) взаємодію суду з іншими суб'єктами в ході судового кримінального провадження; д) взаємодію обізнаних осіб (експертів, спеціалістів, ревізорів тощо) з іншими суб'єктами в ході застосування спеціальних знань при збиранні та дослідженні доказів у кримінальному провадженні.

Слід відзначити, що вказані групи форм взаємодії можуть бути деталізовані у залежності від різних варіантів сполучення суб'єктів. Серед них, у сфері протидії економічній злочинності, найбільш специфічними та вагомими є форми взаємодії слідчого та співробітників оперативних підрозділів, слідчого й обізнаних осіб, слідчого, уповноваженого оперативного підрозділу, прокурора з контролюючими організаціями, фінансовими установами тощо. З набранням чинності новим КПК України набувають актуальності й питання взаємодії слідчих із прокурором, керівником органу досудового розслідування та слідчим суддею в аспекті реалізації їхніх повноважень в нових умовах.

5. У залежності від тривалості здійснення взаємодії можна говорити про: а) одноразові акти взаємодії; б) епізодичну взаємодію; в) тривалу в часі взаємодію.

Важливим завданням науки криміналістики є вдосконалення рекомендацій щодо застосування певних форм взаємодії стосовно специфіки відповідної сфери протидії економічним злочинам. Вважаємо, що зазначені проблеми мають розроблятися у трьох напрямках.

Перший напрям – визначення та дослідження найбільш проблемних видів взаємодії

у протидії зазначеним кримінальним правопорушенням. Такими, за нашими даними, є наступні: а) міжвідомча взаємодія у профілактиці, виявленні та розслідуванні економічних злочинів; б) взаємодія оперативного підрозділу з контролюючими органами та фінансовими установами під час виявлення та запобігання економічним злочинам; в) взаємодія слідчого з оперативними підрозділами в ході розслідування економічних злочинів; г) взаємодія слідчого з контролюючими органами, експертними установами й обізнаними особами під час досудового розслідування у кримінальному провадженні про економічні злочини; д) міжнародна взаємодія у сфері протидії економічній злочинності; е) взаємодія правоохоронних органів із громадськістю у виявленні та розслідуванні економічних злочинів, запобіганні їм.

Розробка ефективних рекомендацій щодо удосконалення наведених видів взаємодії на загальному рівні є одним із найбільш важливих напрямків наукових досліджень. У подальшому ці розробки мають бути основою для наступної деталізації.

Іншим напрямом, на нашу думку, має стати дослідження специфіки взаємодії правоохоронних органів під час запобігання, виявлення та розслідування економічних злочинів, що вчиняються в окремих сферах економіки (бюджетній, банківській, приватизації, охорони інтелектуальної власності), або під час розслідування окремих видів економічних злочинів. У криміналістичній літературі такі проблеми знайшли певне висвітлення. При цьому питання взаємодії в більшості праць не відносять до структурних елементів окремої криміналістичної методики. Вони, як правило, розглядаються у межах рекомендацій щодо розслідування на відповідних етапах, що відповідає концепції про взаємодію, як одну з форм організації розслідування. Такий підхід є цілком прийнятним для формування найбільш конкретних методик розслідування (так званих, мікрометодик). У свою чергу, у загальних, особливо міжвидових, методиках повинні розглядатись основні проблемні питання, напрями удосконалення та можливості застосування взаємодії при розслідуванні відповідних категорій злочинів.

Вагомою формою взаємодії при розслідуванні економічних злочинів, у тому числі і тих, що вчинені у бюджетній сфері України, традиційно вважають діяльність слідчих і співробітників оперативних підрозділів на початку кримінальної процесуальної діяльності. Вона полягає у спільних заходах під час одержання інформації про можливий злочин та сумісному аналізу наявних матеріалів. Загалом при формуванні загальних засад і створенні окремих методик розслідування економічних злочинів роль цієї форми непроцесуальної взаємодії слідчого зі співробітниками оперативних підрозділів ученими підкреслювалась особливо [9, с.304–305].

Як відомо, новий КПК України досить суттєво трансформує кримінальну процесуальну діяльність під час досудового розслідування, зокрема, і щодо співвідношення слідчої та оперативно-розшукової діяльності. Тому, форми взаємодії слідчих і співробітників уповноважених оперативних підрозділів мають бути пристосовані до нових вимог. Відповідні правові та організаційні засади взаємодії в нових умовах встановлені відповідними наказами правоохоронних відомств, прийнятими на виконання положень нового кримінального процесуального законодавства України [10–11].

Щодо розслідування економічних злочинів найбільш типовими та специфічними формами такої взаємодії уявляються наступні: 1) спільна діяльність слідчого та співробітників уповноваженого оперативного підрозділу при направленні таким підрозділом до слідчого зібраних матеріалів, аналізі інформації про виявлене кримінальне правопорушення; 2) спільна діяльність слідчого й оперативних співробітників з організації проведення негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні; 3) спільна діяльність при виконанні співробітниками уповноваженого оперативного підрозділу доручень слідчого; 4) спільна діяльність при підготовці та проведенні окремих слідчих (розшукових) дій; 5) взаємний обмін інформацією про проведенні заходи, їх результати, взаємна консультативна та методична допомога; 6) спільна розшукова діяльність (щодо розшуку за постановою слідчого підозрюваних та об'єктів); 7) спільна пошукова діяльність (щодо пошуку

майна здобутого злочинним шляхом, співучасників, встановлення місцезнаходження фігурантів провадження тощо); 8) спільна організаційна діяльність (відрядження, вжиття заходів із забезпечення належних умов для розслідування, своєчасного одержання довідкової інформації тощо); 9) проведення досудового розслідування слідчо-оперативною групою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Матусовский Г. А. Основы взаимодействия и информационного обеспечения в методике расследования преступлений / Г. А. Матусовский // Криминалистика. Криминалистическая тактика и методика расследования преступлений : учеб. для студ. юрид. вузов и ф-тов ; под. ред. проф. В. Ю. Шепитько. – Х. : Одиссей, 2001. – С. 226–229.
2. Матусовский Г. А. Экономические преступления: криминалистический анализ / Г. А. Матусовский. – Х. : Консум, 1999. – 480 с.
3. Криминалистика : учеб. для вузов / Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкин, Ю. Г. Корухов, Е. Р. Россинская ; под ред. Р. С. Белкина. – М. : Изд-во НОРМА, 2001. – 990 с.
4. Туманов Г. А. Организация управления в сфере охраны общественного порядка / Г. А. Туманов. – М. : Юрид. лит., 1972. – 232 с.
5. Криминалистика : учеб. для вузов / отв. ред. проф. Н. П. Яблоков. – М. : Изд-во БЕК, 1995. – 708 с.
6. Криминалистика : учебник / под ред. Т. А. Седовой, А. А. Эксархопуло. – СПб. : Изд-во «Лань». – 2001. – 928 с.
7. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підручник / М. В. Салтевський. – К. : Кондор, 2005. – 588 с.
8. Балашов А. Н. Взаимодействие следователей и органов дознания при расследовании преступлений / А. Н. Балашов. – М. : Юрид. лит., 1979. – 110 с.
9. Чернявський С. С. Теоретичні та практичні основи методики розслідування фінансового шахрайства: дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.09 / С. С. Чернявський ; Київськ. нац. ун-т внутр. справ. – К., 2010. – 610 с.
10. Наказ МВС України «Про організацію взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами внутрішніх

справ у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень» : від 14.08.2012 р. № 700 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://document.ua/pro-organizaciyu-vzaemodiyi-organiv-dosudovogo-rozsliduvannj-doc119907.html>.

11. Наказ МВС України «Про організацію

діяльності органів досудового розслідування Міністерства внутрішніх справ України» : від 12.08.2012 р., № 686 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://document.ua/pro-organizaciyu-dijalnosti-organiv-dosudovogo-rozsliduvannj-doc119681.html>.

Степанюк Р. Л. Взаємодія під час досудового розслідування економічних злочинів / Р. Л. Степанюк, Д. Д. Заяць // Форум права. – 2014. – № 1. – С. 460–465 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2014_1_81.pdf

На підставі аналізу існуючих у науковій літературі точок зору встановлено, що в криміналістиці взаємодію слід розглядати у широкому, вузькому та комбінованому її розумінні, що, у свою чергу, надає можливість і обґрунтовує доцільність виділення єдиного загального визначення зазначеного поняття. Розглянуто основні структурні елементи взаємодії. З урахуванням різних підстав розроблено повну класифікацію видів та форм взаємодії у процесі розслідування злочинів. Встановлено, що важливою формою взаємодії під час розслідування економічних злочинів залишається спільна діяльність слідчого та співробітників оперативних підрозділів на початку кримінальної процесуальної діяльності. Запропоновано рекомендації застосування певних форм взаємодії з урахуванням специфіки відповідної сфери протидії економічним злочинам.

Степанюк Р.Л., Заяць Д.Д. Взаимодействие в ходе досудебного расследования экономических преступлений

На основании анализа существующих в научной литературе точек зрения установлено, что в криминалистическом смысле взаимодействие следует рассматривать в широком, узком и комбинированном её понимании, что, в свою очередь, даёт возможность и обосновывает целесообразность выделения единого общего определения данного понятия. Рассмотрены основные структурные элементы взаимодействия. С учетом различных оснований разработана полная классификация видов и форм взаимодействия в процессе расследования преступлений. Установлено, что важной формой взаимодействия при расследовании экономических преступлений остаётся деятельность следователей и сотрудников оперативных подразделений в начале уголовной процессуальной деятельности. Предложены рекомендации применения определенных форм взаимодействия относительно специфики соответствующей сферы противодействия экономическим преступлениям.

Stepanjuk R.L., Zayats D.D. Cooperation during Pre-Trial Investigation of Economic Crimes

Based on the analysis of existing scientific viewpoints found that forensic sense of cooperation should be considered in a broad, narrow and combined understanding that, in turn, enables and justifies the appropriateness of allocating a single common definition of the concept. There were considered the principal structural elements of the cooperation. Considering various bases a complete classification of the types and forms of cooperation in the investigation of crimes was developed. It was found that an important form of cooperation in the investigation of economic crimes is the activities of investigators and staff of the operative units at the beginning of criminal procedural activities. Authors proposed the recommendations of applying of certain forms of cooperation with respect to the specifics of the relevant area of combating economic crimes.